

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХЕРСОНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ПСИХОЛОГІЇ, ІСТОРІЇ ТА СОЦІОЛОГІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ, АРХЕОЛОГІЇ ТА МЕТОДИКИ ВИКЛАДАННЯ**

**ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ СКІФСЬКИХ ТА
САРМАТСЬКИХ АРХЕОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР ТА ЗАПРОВАДЖЕННЯ
ОТРИМАНИХ ДАНИХ У ШКІЛЬНИЙ КУРС ІСТОРІЇ**

Кваліфікаційна робота (проєкт)

на здобуття ступеня вищої освіти “магістр”

Виконала: здобувачка 2 курсу 07-242М групи

Спеціальності 032 Історія та археологія

Освітньо-професійної програми Історія та археологія

Барладіна Вікторія Олександрівна

Керівник: к.і.н., доц. Михайленко Г.М.

Рецензент методист комунального закладу

«Центр туристсько-краєзнавчої творчості
учнівської молоді" Херсонської обласної ради

Кузьміч Я.Я.

Івано-Франківськ – 2023

Зміст

Вступ	3
Розділ I. Особливості військової справи скіфської та сарматської культури на території України	5
1.1 Історіографія та джерельна база дослідження.....	5
1.2 Поява скіфських та сарматських племен на військовій арені.....	7
1.3 Військова справа кочових народів Північного Причорномор'я.....	13
Розділ II. Характеристика рівня мілітарності скіфської та сарматської археологічних культур	19
2.1 Види та характеристика зброї ближнього бою кочових військ	19
2.2 Озброєння дальнього бою та її роль у веденні бойових дій.....	25
2.3. Фортифікаційні споруди та захисні обладунки, їх роль у військовій справі.....	31
Розділ III. ЗАПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ШКОЛІ	40
Висновки	45
Список використаних джерел та літератури	48
Додатки	54

Вступ

Актуальність дослідження. Період проживання скіфських та сарматських племен на території України привертає до себе увагу провідних дослідників вже не одне десятиліття.

Дана тема в сучасних реаліях заслуговує особливої уваги, так як дозволяє нам більш глибоше дослідити наше минуле, прослідкувати зародження та розвиток військової справи та її роль в житті археологічних культур.

Вивчення даної теми є актуальним не одне десятиліття, і з роками привертає до себе уваги провідних дослідників нашої країни.

Предметом дослідження виступають елементи зброї, захисних обладунків, а також фортифікаційних споруд, які пов'язані з даними культурами, та були знайдені під час археологічних розкопок поховань та городищ.

Об'єктом дослідження виступають військові конфлікти скіфських та сарматських археологічних культур на території України.

Мета кваліфікаційної роботи полягає у дослідженні та вивченні військової справи двох археологічних культур на території нашої держави за допомогою аналізу відповідних джерел та літератури, а також з'ясування можливості використання даної теми під час організації шкільних уроків з історії.

Відповідно до зазначеної вище мети виникає необхідність у вирішенні таких завдань

- Дослідити рівень військової справи скіфської та сарматської культур;
- встановити об'єм літератури для дослідження даної теми та проаналізувати її;
- визначити зв'язок даної теми з можливістю її використання під час проведення шкільних уроків з історії;
- проаналізувати різновиди та типи зброї, захисних обладунків та фортифікаційних споруд скіфо-сарматського часу.

Для дослідження даної теми нами були використанні різні **методи дослідження**, а саме: загально-науковий, порівняльно-історичний та історико-системний методи.

Територіальними межами дослідження виступає вся територія України, особливої уваги слід приділити Північному Причорномор'ю, так як це місце надзвичайної концентрації перебування даних племен.

Хронологічні рамки: Перші згадки про скіфські племена залишив нам Геродот, тому можна вважати, що дані племена з'явилися на території нашої держави приблизно в VII ст. до н.е.. Кінець пануванню цих племен поклала навала сарматських племен на територію Північного Причорномор'я у II ст. н.е, яка тривала до III ст.н.е.

Практичне значення кваліфікаційної роботи полягає у можливості її подальшого застосування під час організації шкільних уроків з історії з зазначеної теми, а також під час проведення позакласних та патріотично-виховних заходів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Визначення теми кваліфікаційної роботи проводилося відповідно до ініціативної теми кафедри історії, археології та методики викладання, яка має наступну назву «Регіональна історія України, історіографія, методологія та джерельна база»

Апробація результатів роботи. Деякі аспекти дослідження були висвітлені під час написання двох статей: «Феномен жіночих поховань зі зброєю в скіфській і сарматських культурах: спільне і відмінне» та «Аналіз захисних обладунків та наступальної зброї представників скіфської та сарматської культур», остання публікація була розміщена у збірнику Магістерські студії. Вип.23.

РОЗДІЛ I. ОСОБЛИВОСТІ ВІЙСЬКОВОЇ СПРАВИ СКІФСЬКОЇ ТА САРМАТСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження

Проблема вивчення скіфських та сарматських племен на території нашої держави розпочалася декілька десятиліть тому і наразі активно триває. Наразі період проживання даних племен активно досліджується провідними науковцями нашої країни. Невпинно поповнюється джерельна база даного питання, адже археологічні розкопки як і декілька десятиліть назад активно проводяться, і кожного разу вдається знайти та дослідити унікальні речі, які вказують нам на активну військову присутність даних племен.

Вивчення військової справи скіфів на території не лише України, а й всієї Центральної Європи активно почали досліджувати після розкопок даної епохи в середині ХХ ст. Під час даних досліджень було виявлено та передано до подальшого вивчення безліч предметів озброєнь, які безпосередньо пов'язані зі скіфською культурою.

Вагомий внесок в дослідження скіфської зброї зробив польський дослідник З. Буковський, завдяки його працям було підтверджено військову присутність даних племен на території як України так і всієї Центральної Європи в цілому.

Солідний внесок у розвиток сучасної історіографії внесли відомі українські дослідники, а саме В. Болтрик та О.Є Фіалко, які активно досліджували скіфську зброю, захисні обладунки та фортифікаційні споруди, та згодом в своїх працях довели їх зв'язок з присутністю тут скіфських племен та підкреслили їх надзвичайно високий рівень мілітарності [1, с. 296-297].

Тривалий розвиток скіфознавства, який зародився майже дві сотні років тому та подолав безліч перешкод на своєму шляху та пролив світло на деякі проблемні питання даної культури, незважаючи на свою тривалу історію розвитку даного напрямку, досі не зміг вирішити ряд проблем, серед яких

головне місце посідає питання про походження скіфських племен та їх поява на території нашої держави.

Творцем вивчення скіфології та її виокремлення галузі дослідження історико-археологічної науки по праву можна вважати М.І. Ростовцева, але на жаль дослідник не приділяв значимої уваги такій проблемі як походження даних племен, адже міркував, що вони прийшли на територію Північного Причорномор'я з Близького Сходу та асимілювались тут з місцевими жителями [2, с. 22].

Дослідження військової справи будь-якої культури неможливе без елементів озброєння, на даний момент відомо, кургани та поховання знаті найбільш багаті на елементи озброєнь. Відомо про знахідки цілих наборів та надзвичайно великої кількості зброї різних типів в таких похованнях. Історіографія вивчення скіфської знаті розпочалася з випадкової знахідки на вершні під час будівництва церкви в Єкатеринославській губернії в 1851р.

Відтоді широкий інтерес до скіфської культури, а особливо зброї призвів до масових розкопок та досліджень поховань та курганів. На жаль зворотною стороною даної проблеми стали незаконні грабіжницькі розкопки, які призводили до втрати цінних екземплярів [3, с. 199-200].

Дослідження та історіографія скіфських та сарматських племен займає чинне місце в сучасній історії України. Історіографія сарматських племен, так само як і скіфських, має майже двохсотрічну історію, та досягла значних успіхів у своїх дослідженнях.

Найбільш вагомий внесок у вивченні даної культури внесла Південнобузька археологічна експедиція 1969-1975рр., якою керував Г.Т. Ковпатенко. Серед цінних знахідок даної експедиції – поховання знатної сарматської жінки зі зброєю, яке черговий раз підтверджує роль жінок у військовій справі даної культури.

Численні археологічні експедиції присвячені дослідженню даної культури призвели до масової появи наукової літератури, присвяченій її історії.

В першій половині ХХ ст. наслідком збільшення інтересу до вивчення та дослідження сарматської культури, почалися намагання узагальнення та систематизації джерел з вивчення історії даних кочових племен на території Північного Причорномор'я, першим науковцем. Який спробував систематизувати дані джерела був вже відомий нам І.В. Ростовцев.

Серед українських науковців, які займалися ґрунтовним вивченням історії сарматських племен була М.І. Вязьмітіна, яка присвятила даній проблемі безліч статей та монографій.

Вагомий внесок у розвиток вітчизняної історіографії вніс О.В. Симоненко, який ретельно дослідив та періодизував історію вивчення даної культури.

Отже, процес вивчення скіфо-сарматського періоду продовжується вже не одне десятиріччя. За цей час невпинно поповнюється джерельна база даного періоду, не зупиняються археологічні розкопки та дослідження.

Сучасні історіографи, як і багато років тому невпинно працюють над подальшим дослідженням військової справи кочових племен, постійно оновлюючи інформацію стосовно них, та випускаючи в світ нові, якісні публікації.

Історія кочових племен Північного Причорномор'я продовжує притягувати до себе провідних дослідників з різних куточків нашої держави, перед якими і досі стоять невирішені проблеми та питання даних культур [4, с. 118-120].

1.2. Поява скіфських та сарматських племен на військовій арені.

Під час вивчення та дослідження історії скіфських племен, не один рік постає проблемним питання з'ясувати звідки-ж з'явилися, та де вперше в нашій країні з'явилися дані племена.

Деякі античні джерела називають скіфами не лише конкретні племена які проживали на території Північного Причорномор'я, а й ті, які були заселені вздовж усіх євразійських степів.

Для вивчення проблеми появи скіфських племен задіяно безліч методів але на нашу думку найбільш дієвими і результативним є археологічний метод.

Адже завдяки знахідкам можна дізнатися приблизну дату появи даних племен на досліджуваній території, дізнатися більше про їх спосіб життя. Відносини з сусідніми племенами та військову справу.

Даних знахідок за довгий час дослідження проблеми назбиралося досить багато, цікавим є те, що вони були знайдені не лише на території нашої держави, а й далеко за її межами. Проаналізувавши їх, вчені дійшли висновку, що дану культуру можна розподілити на два різних регіони – степовий та лісостеповий [5, с. 9-26].

Серед деяких науковців, які вивчали історію скіфських племен, існує думка, що останні витіснили кімерійців з території Північного Причорномор'я, тим самим зайнявши їх місце проживання. Отже, можна припустити, що скіфські племена ще на самому початку появи представляли себе, саме як войовниче плем'я [6, с. 30].

Дослідити та прослідкувати перші державні утворення на території нашої держави надзвичайно складний процес, який вимагає кропіткої праці. Завдяки археологічним розкопкам та письмовим згадкам, які збереглися до наших днів та згодом були ретельно вивчені провідними дослідниками, вдалося з'ясувати, що першими племенами, які стали на шляху державотворення, були кочові народи, які заселяли території Північного Причорномор'я, а саме скіфи та згодом їх наступники – сармати.

Скіфські племена прийшли на терени нашої держави ймовірно з території Азії. Це були надзвичайно войовниче та багаточисельне плем'я, яке майже одразу захопило значну частину території, включаючи частину Кримського півострову

Одним з перших писемних спогадів про них нам залишив давньогрецький історик Геродот. Завдяки його праці нам відомо про те, що дані племена поселилися на території Північного Причорномор'я. В цьому місці вживалися між собою представники кочового способу життя, хлібороби, а також землероби. Можна припустити, що таке сусідство свідчило про так

званий тандем , де одні захищали , а інші забезпечували перших їжею , сировиною та продовольством.

Виокремлення верхівки, або так званих еліт свідчило про перетворення та розвиток давнього суспільства, перехід від первісного існування до перших зародків держави . Поступово починає виокремлюватися знать та наближені до неї, з'являється майнова нерівність. Головну роль у керуванні перебирає на себе військова еліта, яка керувала військами під час походів.

Як наслідок можна побачити, що через деякий відрізок часу первісне плем'я переростає і поступово набуває форми державності зі своєю ієрархією та правлячою династією.

Кінець скіфській державі поклали їх наступники, не менш войовничі сармати, які так само проводили безліч завойовницьких воєн, нерідко вступаючи в них в якості союзників, або ж взагалі найманців. Головною їх перевагою над скіфами була наявність важкоозброєної кінноти[7, с. 178-182].

Вже досить довгий час існує думка, що скіфські племена тримали під своїм контролем одну з найдавніших грецьких колоній на території України, а саме Ольвію.

Підтвердженням даної гіпотези виступають численні скіфські поховання поблизу ольвійських кордонів, а також знайдені в поселенні загиблих, вбитих скіфською зброєю, ще одним непрямим доказом виступає поява в переписах людей з нетиповими грецькими іменами.

Звісно, що всі вище перелічені факти не можуть значити про контроль над Ольвією. З іншого боку ці події можуть вказувати нам не про конфлікти, а навпаки, про тісне сусідство, та контакти двох світів (осілого та кочового), а оскільки точних археологічних доказів на даний момент не існує, то це питання на теперішній час залишається відкритим [8, с. 177-178].

Дізнатися про приблизний час появи скіфських племен на території нашої держави вдалося завдяки археологічним знахідкам та письмовим згадкам, які дійшли до наших днів.

Кочові племена які проживали на території Північного Причорномор'я були незвичними та навіть інколи небезпечними для осілих колись тут грецьких колоній.

Згідно з думкою дослідників сусідство представників осілого та кочового способу життя було не легким. Періодично скіфи нападали на грецькі колонії, або ж обкладали їх даниною, і це було цілком логічно, адже кочовий спосіб життя не міг забезпечити всім необхідним так, як це могли зробити поселення з осілим способом життя.

Все своє існування скіфи мусили воювати, адже це єдиний спосіб забезпечити своє плем'я всім необхідним. Обкладати даниною, сировина, худоба, продовольство та звісно-ж території, які використовували для випасу своєї худоби – все, що цікавило кочовиків та змушувало їх здійснювати постійні набіги, та втягуватись у військові сутички [9, с. 6-10].

Українські степи притягували до себе увесь час не лише представників осілого, а й кочового способу життя. Довгий час тут проживали та існували між собою не лише скіфські, а й сарматські племена.

Численні археологічні знахідки підтверджують тут тривале існування сарматів. Перші підтвердження перебування тут цих племен були зафіксовані біля села Смольянинова на Сіверському Дінці. Серед знахідок тут здебільшого переважали золоті прикраси.

Перша пам'ятка цих кочових племен була знайдена і досліджена на Черкащині, здебільшого серед знахідок переважали прикраси, та побутові речі [10, с. 171-172].

Як вже раніше зазначалося, що згадки про деякі поселення чи плем'я, нам вдається знайти не лише за допомогою археологічних пошуків та знахідок, а й завдяки творам стародавніх дослідників та науковців. Сарматські племена не є виключенням, завдяки таким даним та згадкам науковцям вдалося віднайти та дослідити такі поховання в нижньому Подунав'ї, що на території сучасної Одеської області.

Данні поховання дозволяють нам дослідити звичаї захоронення не лише військових, а й цивільних людей, так як такі погребіння включають в себе не лише повсякденні предмети, такі як: глечики, намиста, чи дзеркала, а й досить цікаві елементи такі як, вістря стріл, ночі, кинджали або ж навіть мечі [11, с. 86-90].

Сарматський період на території нашої держави не пройшов безслідно, адже ці племена витіснили та перемогли колись понувавши тут могутнє Скіфське царство.

Період проживання сарматських племен на території Північного Причорномор'я займає досить широкий відрізок часу, та територій, але через відносно невелику кількість інформації стосовно їх проживання і перебування тут, це робить їх період досить мало вивченим і в подальшому перспективним для дослідження.

Деякі письмові згадки про перебування даних племен на цій території дійшли до наших днів, і пролили світло на деякі проблемні питання, а саме в них зазначається, що сарматські племена були надзвичайно войовничими, тільки-но потрапивши на території нашої країни, вони починають завойовувати все нові і нові території.

Поступово з приходом на територію України, сармати починають відтіснити скіфів, і займають майже всю територію Північного Причорномор'я. З плином часу племена починають об'єднуватися між собою в союзи, і спочатку загрожувати, а згодом і захоплювати все нові і нові землі.

Завоювання не скінчилися лише територіями Північного Причорномор'я, археологічні знахідки фіксують проникнення даних племен на територію Кримського півострову. Підтвердженням служать безліч поховань з елементами зброї біля колишніх територій скіфських поселень на півострові.

Окрім постійних набігів, звичною справою були такі повсякденні справи як: випас своєї багаточисельної худоби, полювання, і звісно ж тренування.

Існує припущення, що слов'янські племена зародились десь в середині сарматських, це припущення зароджує масу питань, тому підвищує градус інтересу до вивчення даного питання [12, с. 7-16].

Зв'язок сарматських племен з іншим світом чудово прослідковується завдяки археологічним знахідкам, такі контакти вдалося прослідкувати завдяки посуду, який мав нетипові форми та розпис. Можливо він міг потрапити завдяки торгівлі, але зважаючи на близькість кордонів та фортифікаційних споруд на їх периметрах, можна припустити, що даний посуд міг стати військовим трофеєм.

Так само як і колись скіфи, сарматські племена межували з представниками осілого способу життя, можливо їх сусідство представляло з себе досить крихкий мир, який час від часу переростав у збройні сутички або ж навіть у війну [13, с. 46-47].

Так само як і посуд, сарматські племена запозичували для себе і технології виготовлення зброї. Як вже раніше зазначалося, переважною більшістю зброї були мечі та кинджали, але через те, що велика кількість таких предметів були знайдені не в належному стані, або ж на даний момент знаходяться і зберігаються в музейних колекціях, то дослідити їх походження на даний час проблематично.

Ті види зброї, які все ж таки вдалося дослідити вказують на те, що даний тип зброї були запозичені в скіфів, що свідчить про тісні контакти, або ж військові сутички, і зброя просто стала військовим трофеєм. З плином часу, технології виготовлення зброї ставала все досконалішою, про що свідчать подальші знахідки [14, с. 115-117].

Увагу дослідників вже досить довгий час привертають контакти двох абсолютно різних світів- кочового та осілого, адже територія Північного Причорномор'я це унікальне місце існування абсолютно різних за способом життя племен.

Контакти сарматських племен зі своїми сусідами зводилися до постійних набігів, обкладання даниною, і в перервах між цим, існуванням дуже

крихкого миру. Так само було і з представниками зарубенецької культури. Постійні сарматські набіги призвели до зникнення та переселення даної культури з територій свого існування. Це вказує на надзвичайно сильний військовий потенціал сарматських племен, який призводив до посилення впливу та тиску на сусідні племена[15, с. 22-24].

Поява сарматських племен не пройшла безслідно, завдяки археологічним розкопкам вдалося дослідити сліди пожеж в таких великих скіфських поселеннях як Неаполь, Центральній Тавриці та ін. та з'ясувати, що сліди даних пожеж пов'язані з постійними набігами сарматських племен. Дані набіги почалися з територій Північного Причорномор'я і плавно перейшли на територію Таврійського півострову, дана теорія підтверджується збільшенням на даній території поховань з яскраво вираженими сарматськими атрибутами.

Як і всі кочовики, які населяли територію нашої держави, сармати також були кочовим об'єднанням, яке розвивалося при певних умовах на території свого існування, а саме в Північному Причорномор'ї.

Досить довгий час дослідники вели дискусії щодо ареалу перебування сарматських племен. На даний момент більшість дослідників одностайно вирішили, що дані племена вийшли на кордон з Римською імперією та Північно-Західного Причорномор'я. Це свідчить про високу динаміку завоювань даними племенами нових територій .

З плином часу, кожен кочові племена починають осідати на захоплених територіях, причини даного осідання можуть бути різними від зубожіння до розорення і тд., сарматські племена не є виключенням, але цікавою особливості осідання даних племен на території Таврики є те, що після численних бойових сутичок зі скіфами, вони почали разом осідати та асимілюватися в одне ціле, що підтверджують знахідки з поховань які містять предмети з обох культур .

Поява даних кочових племен на території Північного Причорномор'я докорінно змінила ситуацію регіону. Надзвичайно войовничі племена

займали все нові та нові території, принісши місцевим жителям хвилю численних завоювань та підкорень[16, с. 27-31].

1.3.Військова справа кочових народів Північного Причорномор'я

Досить довгий час серед дослідників існує думка, що скіфська зброя, а саме ножі та мечі, мають деяку схожість з чоловічими статевими органами.

За матеріалами археологічних знахідок, що були знайдені в кургані Товста Могила, існує думка, що знайдені там пектораль та кинджали, служили деякими символами плодючості.

Скіфи, як і всі кочівники мали дещо інший спосіб носіння зброї. Меч в них звисав вздовж ноги, а кинджал навпаки, звисав впоперек. Таких висновків дійшли завдяки знайденим кріпленням до цієї зброї, яка вказувала на досить нетиповий спосіб носіння[17, с. 41-42].

Так склалося, що скіфські племена населяли не тільки території нашої держави, а й далеко за її межами. Тому вивчення та дослідження даної культури проводилося провідними дослідниками з різних країн, але на превеликий жаль , попри те, що такі дослідження проводяться не один десяток років, на даний час ми не маємо єдиної та точної класифікації скіфського озброєння.

Найбільш поширеною класифікацією зброї не лише скіфської, а й усіх інших культур є поділ на наступальну та оборонну. На нашу думку, такий поділ не є досить точним, адже існують деякі види озброєння, які можна віднести як до першого, так і до другого типу. Тому така класифікація є досить розмитою і не передає точну картину використання зброї.

Скіфське військо для ведення бойових дій використовувало дуже широкий спектр озброєння. Для проведення успішної операції слід було мати наступальні та оборонні типи озброєння. Також досить великим плюсом та перевагою над ворогом були захисні обладунки для воїнів та коней, а також фортифікаційні споруди [18, с. 111-113].

Військові конфлікти були присутніми в житті первісних племен завжди, але починаючи з неолітичної революції вони набувають масового поширення. Отже перед нами постає проблема визначення які з племен присутніх на території України були найвойовничішими.

Для нас головними предметами, які визначають рівень мілітаризації поселень є археологічні знахідки. Звісно, що не кожен знайдений предмет можна класифікувати як суто військові предмети. Знахідки ми можемо класифікувати як предмети що використовувалися виключно для бойових дій та предмети які можна використовувати як зброю для полювання або ж побутових потреб. Віднести знахідки до предметів озброєння можливо лише після точного аналізу. Також головним для визначення рівня мілітаризації поселень є наявність зброї.

З плином часу змінюється техніка виробництва зброї, з'являлося все більше і більше варіантів одного і того самого типу. На таку різноманітність також внесли свій вплив і контакти з сусідами, так під час розкопок неодноразово були знайдені залишки зброї, яку можливо там залишили або втратили під час військових дій опоненти досліджуваної культури.

Найбільшу кількість знайденої під час археологічних розкопок зброї, зберігають в своїх колекціях музеї нашої держави .

Кинджали та мечі являються одними з найпоширеніших видів які були знайдені в скіфських могильниках. Їх могли використовувати як для їх прямого використання, тобто війни, так і для демонстрації свого соціального статусу. Нерідко вдавалося натрапити на розписні та оздоблені мечі та кинджали, така знахідка могла свідчити лише про одне- її власник мав певний статус в тогочасному суспільстві [19, с. 271-275].

Наступальна та оборонна зброя, як у скіфських так і у сарматських племен були дещо схожими між собою. Вирізняють хіба що технологія їх виготовлення.

Так завдяки археологічним знахідкам нам вдалося дізнатися, що сармати навіть запозичували для себе технології виготовлення скіфської зброї, звісно,

що з плином часу її вид та варіації, мінялися, але все ж вони були схожими між собою.

Сарматське військо було не менш войовничими за скіфське. З'явившись на території Північного Причорномор'я вони як і свої попередники почали витісняти жителів цих територій. Так само як скіфи, сарматські племена тримали у страху всі сусідні племена, здійснюючи постійні набіги на своїх сусідів.

Якщо вірити античним історикам, то сармати тримали в страху увесь античний світ, але так само як і їх попередників, їх чекав спочатку занепад, а потім і кінець.

Досить цікавим є те, що Сарматську державу деякі дослідники характеризували як таку, якою керували жінки. Дійсно в їх історії зустрічаються жінки цариці, які вели досить агресивну зовнішню політику стосовно своїх сусідів, проводили постійні набіги та військові кампанії [7, с. 181-182].

Якщо говорити про жінок воїнів, то в обох культурах вони були присутніми. Про наявність так званих «амазонок» говорять археологічні знахідки жіночих поховань зі зброєю.

Окрім таких знахідок існують письмові згадки, в яких вони постають як воїтельки, які відносяться до так званих кінних військ, а ось археологічні знахідки вказують на те, що переважна більшість жінок володіла переважно зброєю дальнього бою, такою як дротики, вістря стріл та інше.

Переважна більшість знайдених поховань жінок-воїнів вказує на те, що їх більшість належала до так званого середнього класу воїнів, з вище перерахованого типу зброї, яким користувалися воїтельки, як вже зазначалося, переважала зброя дальнього бою, але рідкісними є знайдені в жіночих погребіннях зброя, яку відносять до ведення ближнього бою (бойові сокири, мечі, тощо).

Участь жіночої статі у веденні бойових дій вдалося довести не лише завдяки їх похованням зі зброєю, а й завдяки травмам, які вони можливо отримали в бою, які і призвели до їх смерті.

Серед виявлених таких травм переважають: рублені рани черепа, залишки вістря стріл в кістках, перелом, або-ж відсутність однієї з кінцівок. Так наприклад, під час розкопок в Запорізькій області, було знайдено поховання молодої жінки, яке містило в собі цілий набір наконечників стріл, але самим цікавим є те, що ймовірно вона загинула внаслідок травми яку отримала під час бойового зіткнення, про це свідчить залишок наконечника стріл у неї між ребрами [20,с.51-53].

Скіфи як і сармати зарекомендували себе як досить потужне військо Північного Причорномор'я, а себе як непогані добре захищені та озброєні кінні війська.

Контакти обох культур зі своїми сусідами зводилися лише до постійних набігів та конфліктів, та в подальшому до стягнення данини, в яких вони забезпечували себе всім необхідним.

Так, під час археологічних розкопок сарматських пам'яток було знайдено безліч так званих трофейних речей, які походили не лише з Північного Причорномор'я, а й з території Близького Сходу. До таких речей можна віднести шолом, який був знайдений в Миколаївській області, а саме в с. Мар'ївка.

Знахідка трофейної зброї є звичною справою для цих культур, адже нам відомо про їх войовничість і учать у військових конфліктах як найманців або ж союзників.

Така пристрасть до конфліктів є одним із способів життя цих двох культур. Коли війне це не лише смерть та горе, а й один з непоганих способів заробити та примножити своє багатство[21, с. 166-167].

Скіфи прийшли на територію України як кочові племена, які показали дуже високий рівень військової організації. Утворення великої Скіфії,

відбулося вже після завоювання ними території Північного Причорномор'я та набігів, а потім і проникнення на територію Криму.

Перехід скіфів від кочового до переважно осілого способу життя, призвело до їх розгрому сарматами, які так само були кочовим народом з багаточисельною та сильною армією.

Після перемоги та розгрому супротивника сармати ймовірно не стали чіпати осіле населення, а навпаки налагоджували з ними торгівельні відносини [22, с. 20-21].

Якщо вивчати вплив обох культур на життя сусідніх племен, то можна сміливо заявити, що вони так чи інакше намагалися підкорити, або ж захопити своїх сусіді.

Так було і з Ольвією, як вже згадувалося вище, скіфи намагалися взяти поселення під свій контроль, і так само їх наступники, не менш войовничі сармати намагалися це зробити.

Ольвія страждала від постійних набігів спочатку скіфських, а потім і сарматських племен. Але якщо вірити археологічним джерелам, то Ольвія не була захоплена або підкорена.

Великої різниці між скіфським та сарматським озброєнням не існувало, адже вони мали схожі технології виробництва. Надзвичайна войовничість даних племен підтверджується наявністю великої кількості елементів озброєнь в похованнях [23, с. 32-35].

РОЗДІЛ II. ХАРАКТЕРИСТИКА РІВНЯ МІЛІТАРНОСТІ СКІФСЬКОЇ ТА САРМАТСЬКОЇ АРХЕОЛОГІЧНИХ КУЛЬТУР

2.1. Види та характеристика зброї ближнього бою кочових військ

На даний момент в науковому світі досі не існує класифікації типів озброєння. Дослідники досі не дійшли до єдиного висновку, яка ж зброя відноситься до наступальної, а яка до оборонної. З одного боку, така розмитість в класифікації є наслідком того, що деякі типи озброєнь могли відноситись як до одного, так до другого типу.

Меч є одним з різновидів зброї ближнього бою. Даний тип озброєння був притаманний обом археологічним культурам. Мечі та ножі, найбільш поширений вид озброєння скіфської культури. Дані предмети знаходять по всій території нашої держави, що вказує на широку популярність у використанні скіфськими племенами клинкової зброї.

Нам відомо, про високу популярність даного типу озброєння в обох кочових культур Північного Причорномор'я, і їх численні знахідки є тому підтвердженням, але все ж відрізнити скіфського меча від сарматського дуже просто, в першого на верхній частині рукоятки характерне оздоблення у так званому звіриному стилі .

Одну з таких знахідок було знайдено в м. Слов'янськ Донецької області в басейні річки Сіверський Донець . Даний тип оздоблення вперше з'являється на території Північного Причорномор'я, і поступово розповсюджується. Спочатку наверх оздоблювали у формі пташиної голови, згодом почали прикрашати трохи по іншому, але звіриний стиль все ж був присутнім.[24, с. 375-376].

Ковальське ремесло розвивалося стрімкими кроками. Постійні ведення бойових дій вимагали від майстрів виконувати свою роботу на найвищому рівні.

Найбільш поширеними археологічними знахідками зброї сарматських племен є мечі та кинджали. Їх чисельні знахідки є тому підтвердженням. Як і

в скіфських племенах, в оздоблення переважає так званий звіриний стиль, на думку науковців, цей стиль вони запозичили від скіфів.

Виготовлення зброї, потребувало дуже великих клопотів. Адже сировина мала б бути високого гатунку, а коваль повинен був мати дуже високий рівень майстерності і навичок.

Знахідки даного типу озброєння не є рідкісними, трапляються і екземпляри, які всупереч років та навіть століть дуже добре збереглися, але через те, що вони знаходяться в музейних колекціях та сховищах, дослідити та з'ясувати їх склад та технологію виготовлення досить проблематично.

Технологія виготовлення клинкової зброї в обох культурах майже ідентична, тому можна сміливо заявити про те, що дані технології були перейняті від скіфських племен [14, с. 115-117].

Війна- невід'ємна частина життя кожного кочового народу, який проживав на території Північного Причорномор'я, всього на цій території було знайдено трохи менше ста поховань, які відносяться до сарматського часу. Дослідивши та проаналізувавши їх, вчені дійшли висновку, що найпоширенішим видом зброї даної культури є короткий меч.

Взагалі сармати не мають певного сталого набору зброї, як це наприклад мали їх попередники скіфи, але переважаючою більшістю зброї в знайдених похованнях була саме клинкова зброя. Можна припустити, що вони робили ставку більше на ведення ближнього бою, аніж дальнього [25, с.4-7].

Вивчення військової справи скіфо-сарматської доби вже довгий час притягує до себе дослідників не лише з нашої країни. Дана культура цікава тим, що в своєму розпорядженні мала великий спектр зброї, як ближнього так і дальнього бою.

На території України було знайдено безліч поховань обох культур, які багаті на зброю різних типів, але найбільш цікавим для нас некрополь Усть-Альмінськ, що знаходиться в АР Крим. На території даного некрополю знайдено поховання скіфського та сарматського часу.

Під час подальшого вивчення даної території, з'ясувалося, що найбільш поширеним видом зброї на даній території була клинкова зброя, а саме всього було виявлено близько 110 екземплярів мечів та кинджалів різного типу.

Серед усього різноманіття зброї, яку вдалося віднайти цікавими є 2 екземпляри, які зовнішньо відрізнялися від інших, а саме тим, що були прикрашені коштовним камінням, а отже через свою дороговизну, не могли використовуватися в бою. Кинджали скоріш за все використовувалися під час різних церемоній, або належали людині, яка відносилася до певного класу воїнів, і мала певний статус. Тому можна заявити, що зброя використовувалася не лише для ведення бойових дій, її могли використовувати як символ влади, або як предмет, що вказує на твоє певне місце в тогочасній ієрархії [26, с. 266-267]

Зброя ближнього бою не обмежувалася лише мечами або кинджалами. Широко використовуваним видом зброї, якою користувалися як скіфи так і сармати, були бойові сокири.

Таку популярність даний тип зброї отримав через зручність у використанні, та скоріш за все у його доступності. Для застосування не потрібно було мати певні навички, які з часом слід було вдосконалювати, для використання бойової сокири від бійця потребувалися лише міцні руки.

Даний тип зброї за думкою дослідників поділяється на 2 типи. Поступово, технологія виготовлення сокир змінювалася, але це не зробило їх менш популярним видом зброї ближнього бою. Цікавим є те, що найбільше знахідок даного типу, було знайдено в місцях, де ймовірно відбувалися зіткнення двох світів: кочового та осілого.

Можна припустити, що скіфи, використовували даний тип зброї, проти більш слабшого супротивника, адже для ведення війни проти суперника, який по силі може спів ставитися тобі, для одержання перемоги, одних лише бойових сокир буде недостатньо [27, с. 3-7].

Дослідивши технологію виготовлення зброї, можна дізнатися багато цікавих речей, наприклад, можна з'ясувати рівень мілітарності досліджуваних племен. За наявністю майстерень з виготовлення таких речей, ті їх кількістю, якщо звісно це вдається прослідкувати, вдається виявити приблизну кількість зброї, яку могли виготовляти в такій майстерні. Чим більше її виготовляли, тим більша була потреба війська в зброї, а це означало лише про високий рівень мілітарності таких поселень. Взагалі, наявність таких місць з виготовлення зброї, вже свідчив про високий рівень войовничості поселень. Адже, для такого місця потребувалися висококваліфіковані майстри, відповідне знаряддя праці, і звісно-ж якісна сировина, тому не кожне поселення мало такі майстерні.

Бойові сокири - вид зброї, який міг використовуватися як в домашніх потребах так і на полі бою. Вже давно з'ясовано, що такий тип зброї був поширений спочатку в скіфських, а потім і в сарматських племенах. Останні запозичили у своїх попередників технологію виготовлення даних предметів.

Основною відмінністю від бойової та побутової сокири, була технологія виготовлення леза. Для першої, лезо проходила так зване гартування та цементування, аби збільшити силу удару, та для продовження строку придатності такої зброї.

Для вивчення військової справи будь-яких племен не достатньо лише мати в наявності знайдені завдяки археологічним експедиціям зброї та захисних обладунків, для більш глибокого вивчення слід дослідити технології та місця її виготовлення, або ж місця з яких вони потрапили до племен.

Бойові сокири , один з популярних видів зброї ближнього бою для скіфських та сарматських племен, і на даний момент за допомогою знахідок та подальших досліджень доведено, що вони мають аналогічні типи в кобанській культурі, і були запозичені скіфами під час так званих передньоазійських походів.

За допомоги вивчення технологій виготовлення стає можливим дізнатися про те, які ж сокири слугували для ведення бойових дій , а які слугували для

домашніх потреб, адже на даний момент не існує чіткого розподілу даного типу зброї [28, с. 58-59].

Зброя ближнього бою, включає в себе широкий спектр предметів, цікавим є те, що не завжди їх можна розділити суто на предмети для військових потреб і на ті, які використовували в домашніх потребах, або ж наприклад під час полювання. Так наприклад ніж- зброя ближнього бою, але ж всі ми знаємо, і навіть зараз застосовуємо його в домашніх потребах.

Численні знахідки даного предмета підтверджують нашу думку, про надзвичайно широку популярність ножа не тільки як елементу домашніх потреб, а й як зброю, яку широко використовували на полі бою як скіфські так і сарматські племена.

Проблемним є момент їх ділення на зброю та на побутову річ. Знахідки даного предмету зустрічаються археологами майже в усіх досліджуваних курганах та могильниках як скіфського, так і сарматського часу.

Так, наприклад, під час розкопок біля с. Зелене, що на Херсонщині, серед знахідок значилися як леза, так і рукоятки до ножа, дане поховання було віднесене до скіфської доби .

Відрізнити домашній ніж від бойового на нашу думку можливо лише за довжиною леза, та за технологією його виробництва. Так наприклад у вищезгаданому похованні був знайдений майже 20-ти сантиметровий ніж, але знову постає питання: чи могли його використовувати не лише на полі бою, а наприклад як зброю для полювання, під час тривалих військових походів? Нажаль це питання досі залишається відкритим для нас [29, с. 201-204].

Сарматські поховання зустрічаються не лише по всій території нашої держави, а й далеко за її межами, це є одним з факторів, який підкреслює надзвичайну войовничість даних племен. Одне з таких було знайдено на території с. Ладжина Полтавської області, характер поховання, а також відповідний інвентар абсолютно ідентичний тим, які були знайдені на території Північного Причорномор'я. Так само як у скіфів, сарматські

племена дотримувалися так званих правил під час захоронення своїх товаришів. Так за допомогою поховального інвентарю, ми можемо дізнатися хто перед нами, воїн, або ж мирний житель.

Взагалі сарматські поховання на території Полтавської області дуже велика рідкість, на нашу думку, це може свідчити про деякі сутички на цій території, які і призвели до гибелі представника цієї культури, а саме плем'я як таке, можливо ніколи і не проживало на даній території [30, с. 84-85].

Сарматські племена так само як і скіфські знаходилися в тісних контактах зі своїми сусідами, іноді ці контакти зводилися до досить мирних відносин, таких як торгівля, а іноколи вони зводилися до постійних кровопролитних воєн за територію.

Дослідивши згадки про сарматів, які нам залишили давні історики, нам вдалося дізнатися, що дані племена були досить войовничими та безжалісними до своїх сусідів, так наприклад збереглися згадки, що для перемоги над Скіфами, вони об'єднувалися в союзи, а захоплені території перетворювали в пустки, паралельно вбиваючи місцевих жителів.

Ці згадки дають нам змогу зрозуміти і побачити справжню ступінь войовничості сарматських племен, які воювали тут проти своїх найзаклятіших ворогів- Скіфів, і з часом все ж таки потіснили їх [31, с. 56-57].

Про численні конфлікти скіфських та сарматських культур, відомо досить давно, ці факти підтвердженні і археологічними знахідками і письмовими згадками. Одним з таких підтверджень є знахідки сарматських могил в Неаполі Скіфському. Серед численних знахідок сарматських представників, з типовим набором, таким як: глиняний посуд, намиста та бронзові дзеркала, траплялись досить цікаві знахідки.

Так в Неаполі вдалося знайти поховання савроматів зі зброєю, серед знайдених видів, переважала зброя ближнього бою, а саме, клинкова, така як: мечі, короткі кинджали, ножі та вістря стріл. Цікавим є те, що археологам

вдалося знайти не лише поховання воїнів, а й дітей підлітків, а також військової знаті, які були захороненні в цілі комплекси.

Дані знахідки свідчать про проникнення сарматських племен на територію проживання скіфів, і можливо ці проникнення не були мирними, а супроводжувалися постійними набігами та кровопролитними боями, в наслідок яких тут і з'явилися могили воїнів.

Зброю ближнього бою широко застосовували представники обох культур. Даний факт підтверджують численні знахідки поховань з елементами даного типу озброєння, а також центрів її виробництва. Складним питанням у дослідженні даних предметів є їх класифікація на озброєння та предмет наприклад полювання, або домашніх потреб[32, с. 30-32].

2.2. Озброєння дальнього бою та її роль у веденні бойових дій

Наявність жінок у війську вказує на досить високий рівень мілітаризації культури. Скіфські та сарматські племена, за даними археологічних розкопок, активно залучали жінок до ведення бойових дій.

В одному з найбільших могильників Північного Причорномор'я Мамай-Гори, який знаходиться на території Запорізької області біля села Велика Знам'янка, серед типових скіфських поховань скіфських воїнів, було знайдено цілую серію жіночих погребінь, з нетипово жіночим інвентарем.

Серед звичних речей, таких як: намистини, дзеркала, глечики та ін., знаходилися речі, які клали в могили до чоловіків-воїнів. Переважною більшістю таких нетипових речей були: вістря стріл та списів, ножі, дротики та навіть фрагменти захисних обладунків.

Цікавим є те, що вік жінок був досить молодим, та поховані були удостоєнні усіма почестями та відповідним інвентарем, з яким скіфи проводили в останню путь своїх воїнів, це свідчило про особливий статус воїтельок в тогочасному суспільстві [33, с. 187-191].

Участь жінок у військових конфліктах простежується і в сарматських племенах. Так серед розкопок могильника на Середньому Пруті, було

знайдено сім поховань, одне з яких було жіночим. Похована, була жінкою середніх років, серед типових предметів вирізнялися фрагменти залізного меча.

Дана знахідка вказує на становище тогочасної жінки, яка на рівні з чоловіком могла приймати участь у конфліктах, і на такому ж самому рівні бути похованою на рівні з чоловіком-воїном [34, с. 112-118].

Проаналізувавши та дослідивши знахідки з жіночих поховань можна дійти висновку, що воїтельки користувалися переважно зброєю дальнього бою. Серед знахідок як вже раніше зазначалося переважали такі предмети як вістря стріл, списів, та дротики. Рідше знаходили поховання, які містили в собі мечі або кинджали, які відносяться до ближнього бою, єдиною зброєю даного типу був ніж, який часто зустрічається в жіночих похованнях, але як ми вже раніше зазначали, така річ є універсальною, і іноді досить складно прослідкувати як саме її використовували.

Так в Херсонській області біля с. Зелене був знайдений та досліджений цілий комплекс поховань воїтельок зі зброєю. Дані знахідки не є поодинокими та рідкісними для обох культур, і вказує на їх високих розвиток у військовій справі.

Вік похованих був досить юний, майже в кожному погребінні знаходилися елементи зброї дальнього бою, що можливо свідчить про особливий статус похованих, адже для користування такими озброєнням потребувало від воїна певних вмінь та навичок, які б дозволяли йому це робити. Не кожен воїн міг користуватися луком зі стрілами, чи наприклад дротиками, адже для їх умілого використання потрібно було пройти певні етапи тренування, які з часом треба було вдосконалювати, тому можливо вік похованих і був досить молодим, адже можна припустити, що вчитись вони почали ще з дитинства [35, с. 82-87].

Лук і стріли зустрічаються майже в усіх представників як осілих так і кочових культур, які проживали на території нашої держави. Дана зброя є

універсальною і могла використовуватися як на полі бою так і в домашньому господарстві, а саме під час полювання.

Наявність даного типу зброї дальнього бою підтверджується археологічними знахідками як в сарматській так і в скіфській культурах. Без даного озброєння на нашу думку не проходило не одне бойове зіткнення, адже воно було необхідним і під час наступу для придушення суперника, так і при обороні, для стримання ворога.

Як вже раніше нами зазначалося, для використання даного типу озброєння від воїна вимагалися певні типи навичок, якими він міг заволодіти лише завдяки тривалим тренуванням і вдосконаленням. Археологічні знахідки представляються нам лише вістрями стріл, адже сам лук був виготовлений з органічних речовин, які не збереглися до наших днів.

На території Ольвії було знайдено сарматське поховання, яке містило в себе елементи зброї, а саме вістря стріл. Даний набір є типовим для даної культури, адже завдяки археологічним знахідкам та писемним згадкам, ми дізналися про надзвичайну войовничість даної культури. Знахідки лука для цієї культури є досить рідкісними та поодинокими, можливо це пов'язано з недовговічністю матеріалів з яких він зроблений, або ж його тогочасною цінністю [36, с. 106-111].

Скіфська культура налічує велике різноманіття зброї, завдяки археологічним знахідкам вдалося дізнатися, що зброя ближнього бою, а саме лук і стріли були найпопулярнішим тогочасним видом зброї. Майже в усіх похованнях воїнів та воїтельок було знайдено хоча-б мінімальну кількість даних предметів, не кажучи про цілі набори, які зустрічаються доволі часто.

Для виготовлення такої кількості зброї необхідно було мати велику кількість майстерень з висококваліфікованими майстрами та сировиною, і тут поставала проблема, чи мали кочові племена постійно діючі майстерні? Відповідь на це непросте запитання відкрилася після дослідження Більського городища, коли були знайдені ливарні форми для виготовлення наконечників стріл. Але через свій кочовий спосіб життя, дана культура не могла мати

майстерень на одному місці, таких, які мали представники осілого способу життя. Можливо в скіфській культурі мова йде про так звані кочові майстерні, які переїздили від однієї стоянки до іншої, слідуючи за своїм військом.

Окрім власних майстерень, скіфи користувалися також наконечниками з Близького Сходу, це підтверджується археологічними знахідками, і потрапили сюди завдяки торгівлі [37, с. 72-74].

Скіфська технологія виготовлення зброї була настільки досконалою для свого часу, що її частково перейняли собі сармати, які були одними з головних ворогів Скіфії, і завдяки яким вона згодом перестала існувати.

Як вже зазначалося, кожне захоронення воїна, або воїтельки включало в себе наконечники стріл, також завжди були присутні інші елементи зброї як ближнього, так і дальнього бою.

За наявним поховальним інвентарем досить легко з'ясувати соціальний статус померлого. Так наприклад рядовий воїн не мав великого набору поховального інвентарю, який би включав в себе велике різноманіття зброї, частіше це було декілька предметів, а ось поховання військової еліти це вже зовсім інша справа. Під час розкопок в Кіровоградській області Світловодського могильника, було знайдено поховання воїна, який ймовірно відносився до військової еліти. Дане поховання містило в собі декілька колчаних наборів наконечників стріл, декілька наконечників списів, мечів і кинджалів.

Жіночі поховання набагато рідше включають в себе елементи зброї, але якщо такі і знаходяться, то навершя стріл в них зустрічаються завжди [38, с. 102-103].

Метальні списи ще один поширений вид зброї дальнього бою, яким широко користувалися як скіфські так і сарматські племена. В своєму користуванні вони є універсальні у використанні, адже можуть служити як для відбиття атаки, так і для наступу.

Особливості даного типу озброєння складаються в тому, що воїн або воїтелька мали мати дуже добру фізичну форму, адже для того, щоб втримати його в руках, або кинути, потрібно було мати дужі руки[39, с. 176-177].

Продовжуючи тему жінок у війську, як ми зазначали, що переважна більшість представниць скіфських та сарматських племен користувалися метальною зброєю, це підтверджують численні археологічні знахідки даних предметів.

Звичайно, що металні списи не такий поширений вид озброєння як наприклад лук і стріли, але часто трапляються поховання, в які були покладено хоча б по одному такому предмету. Це свідчить про популярність даного озброєння серед жінок і чоловіків скіфських та сарматських племен.

Слід зауважити, що даний тип зброї так само як і лук зі стрілами використовували не лише під час військових конфліктів, а й під час полювання, що робило дану зброю універсальною [40, с. 89-90].

Неодноразово згадувалося про технології виробництва скіфської зброї, яку потім перейняли собі сарматські племена. Одним з популярних видів озброєння обох культур були дротики, які почали масово поширюватися територією Північного Причорномор'я ще в раньосарматський час. Зручні у використанні та виготовленні, перевагою дротиків також є можливість їх використання як на середніх так і на відносно дальніх дистанціях.

Наявність такого виду зброї свідчить про вищий соціальний статус його власника, адже в звичайних ґрунтових похованнях вони трапляються вкрай рідко, а ось в курганах, де ховали свою знать як скіфські так і сарматські племена, дротики трапляються досить часто, інколи навіть наборами[38, с. 117-118].

Вістря списів в сарматських похованнях знаходять не досить часто, майже всі знахідки є однотипними та поодинокими, якщо порівняти її зі знахідками таких самих предметів в скіфській культурі, то можна дійти висновку, що даний вид зброї більш поширеним саме в скіфській культурі [41, с. 38-39].

Дослідження царського кургану, який знаходиться біля с. Нововасилівка Бердянського району, дає нам змогу більше дізнатися про військову справу скіфських племен, адже всім відомо, що в курганах ховали лише еліту, тому асортимент зброї буде більш багатший, ніж в звичайних похованнях.

Знайдені наконечники стріл в кургані, були представлені не поодинокими знахідками, а цілими сагайдачними наборами, переважна більшість яких була виготовлена з бронзи та кісток.

Наконечники списів у досліджуваному кургані було знайдено 13 штук, на деяких екземплярах було виявлено залишки шкіряних чохлаів, якими колись їх накривали [42, с. 103-106].

Зброя дальнього бою, зустрічається в похованнях набагато частіше ніж наступальна. Метальні спису другий за популярністю вид озброєння після лука та стріл, це підтверджується чисельними археологічними знахідками.

Широку популярність спис дістав завдяки тому, що був легкий у виготовленні, та не потребував багато сировини для виготовлення. Чохлами здебільшого накривали для наконечників з конічної форми, задля того, або не завдати шкоди воїну та його коню.

Досить довгий час серед дослідників існувала думка, що довжина скіфського меча складала від 1,5 до 2 м., але завдяки подальшим дослідженням вдалося з'ясувати, що довжина такого спису складала від 3м. і довше, тобто вони були подібними до тих, які використовували сармати у своєму війську[43, с. 6-7].

Неодноразово наголошувалось на тому, що вивчення скіфської та сарматської доби притягує до себе безліч дослідників з кожним роком все більше і більше. Але через нерівномірне вивчення пам'ятників скіфської доби на території України призвело до того, що і вивчення даної культури не є рівномірним. Кожен пам'ятник та поховання які були дослідження є унікальними в системі дослідження даної культури в цілому.

Особливої уваги заслуговує курган біля села Неділкове Одеської області, який включав в себе цілу систему поховань, які містили цікаві елементи озброєння.

Особливої увагу привертає курган № 5, не дивлячись на те, що він не зберігся в повному вигляді, але все одно представлений достатньою кількістю цікавих знахідок, таких як два наконечника спису, загальна довжина яких складала майже по 32 см. кожного. Цікавим є те, що майже завжди такі наконечники знаходили всього по одному екземпляру, а тут одразу два. Нашу увагу також привернули увагу наконечник дротику, та цілий набір наконечників стріл, який містив в собі 19 предметів різних за довжиною.

Наявність такої кількості предметів вказувала на те, що небіжчик належав або до військової знаті, або ж можливо мав якесь звання або був вище за звичайного рядового бійця. Це підтверджується тим, що звичайні поховання воїна включали в себе по одному з елементів вістря стріл, або дротиків, а списи взагалі зустрічалися рідко, і то в одному екземплярі.

Виробничі майстерні відігравали чималу роль у військовому житті обох племен, чинне місце займала також торгівля та трофеї. Найбільш популярним видом зброї дальнього бою скіфських та сарматських племен були вістря стріл, дротиків та списів. На це вказує їх присутність у похованнях. Багатими на елементи озброєння були кургани та могили еліти та військової знаті, які містили в собі цілі набори та різні за характеристиками та варіаціями типи зброї [44, с. 75-77].

2.3. Фортифікаційні споруди та захисні обладунки, їх роль у військовій справі.

Численні військові конфлікти змушували тогочасні народи постійно вдосконалювати та оновлювати свою зброю, окрім неї для збереження життя

своїм воїнам та людям використовували захисні обладунки та укріплювали поселення.

Недаремно античні історики прозвали скіфів непереможними воїнами, адже ті славилися своєю войовничістю, та технологіями виготовлення зброї, які запозичували собі інші племена та культури. Славилися скіфи також своїми захисними обладунками, які призначались не тільки для воїнів, а й для їх коней.

Для скіфів кінь був справжнім другом, який міг винести пораненого бійця з поля бою, уникнути переслідування, адже коні славилися своєю витривалістю і невибагливістю. Саме тому господарі намагалися забезпечити їх якісною вуздою, та захистити їх на полі бою за допомогою захисних обладунків. Нерідко траплялися знахідки кінського спорядження прикрашеного в коштовні метали, та камені [45, с. 118-119].

Під час археологічних розкопок, які проводила експедиція Кіровоградського краєзнавчого музею біля смт. Вільшанка було знайдено унікальне за своїм змістом поховання скіфського вершника. Зацікавило вона нас ти, що окрім елементів зброї та кінського спорядження, воно містило в собі також елементи захисного спорядження.

Незважаючи на те, що воно виявилось пограбованим, але все ж містило в собі дуже цікаві для нас предмети, а саме з небіжчиком було покладено 2 залізних наконечників спису, загальна довжина кожного складала майже 3 метри, а також майже десяток наконечників стріл. Лише за знайденою кількістю зброї можна сміливо заявити, що похована тут людина відносилась скоріш за все до так званої еліти, адже дуже рідко в могилу до простого воїна було покладено таку кількість зброї.

Нашу увагу привернули зовсім не елементи зброї, а захисні обладунки, які тут знаходилися. Дане поховання містить цілий набір захисного спорядження, що є дуже цінною знахідкою для подальшого вивчення військової справи даної культури. Отже, в кургані було знайдено залізний щит, який чудово зберігся, і був покладений під небіжчика, а також залишки

залізного панцира, який дійшов до нас в незадовільному стані, але дослідити та вивчити його все ж вдалося. На ньому простежувалися отвори для рук, та виступ позаду, який захищав поперек власника на полі бою. Нажаль залишки захисного поясу вдалося знайти лише у вигляді захисних пластин, які від нього залишилися .

Дане поховання є унікальним, адже нечасто вдається віднайти настільки багате погребіння, яке було б представлене таким широким різноманіттям предметів. [46, с.76-77]

Сарматські захисні обладунки, так само як і у скіфів зустрічаються не досить часто, але вони все ж таки є. Популярними елементами захисту савроматів були залізна панцирі, які за своїм видом відрізнялися від таких, які використовували їх попередники, адже вони захищали лише передню частину свого власника, та за своїм виглядом походили до римської броні, що могло свідчити про запозичення технології виготовлення даних предметів, або ж вони потрапили сюди завдяки торгівлі.

Говорячи про захисні обладунки, неможливо точно зазначити, чи були ці елементи захисту доступні всім без винятку, чи вони були доступними лише верхівці та еліті. Адже археологічні знахідки захисних обладунків не багаточисельні, тому можливо припустити, що звичайним воїнам, вони були недоступні [47, с. 132-134].

Наявність броні значно підвищувала шанси бійця повернутися з поля бою неушкодженим, або хоча б з мінімальними травмами, які б не несли загрози життю. Через складність у виготовленні , такі предмети вважалися розкішшю, і тому дозволити собі їх міг не кожен, і саме тому переважна більшість захисних обладунків походить з курганів, бо саме там ховали свою знать скіфські та сарматські племена.

Можливо припустити, що звичайним воїнам після смерті не клали захисні обладунки як поховальний інвентар, а передавали іншим .

Шолом відноситься до ще одного різновиду броні, який зустрічається не тільки в сарматській, а й в скіфській культурах. Так наприклад в с. Мар'ївка

Миколаївської області, було знайдено низку цікавих речей, які ймовірно походять з пограбованого поховання. За своєю характеристикою, речі відносилися ймовірно до спорядження воїна, адже склалися з двох наконечників спису, кінським спорядженням, а саме вуздою, і найголовніше – шолом з козирком, який могли носити разом з наносником, козирком попереду.

Подальше дослідження знайдених предметів вказує на те, що дане поховання відносилось до пізньоскіфського, але особливу увагу привернув саме шолом. Вдалося дізнатися що він має аналогії не лише на території України, а й далеко за її межами. Так наприклад схожий шолом знаходили під час дослідження римських поховань [48, с. 63-66].

Характерною рисою армій кочових народів, які проживали на території нашої держави в період заліза – наявність кінних військ. Бойову кінноту мали в своєму розпорядженні як скіфські так і сарматські війська. Дослідники висувують думку, про наявність в сарматській культурі так званої бойової кінноти або як їх ще називають- катафрактарій. На даний момент не існує точних археологічних джерел, які б підтверджували наявність цього роду військ в даній культурі, адже єдині підтвердження це два знайдених залізних панцира великих розмірів, які за думками дослідників могли б носити і люди.

В основному наявність катафрактарій згадується лише в деяких письмових згадках, які збереглися до наших днів. Так в цих джерелах зазначалося, що вершник та його кінь були під товстим шаром броні, яка захищала їх на полі бою. На коня вдягали або залізні панцирі, або ж вкривали накидками з товстої шкіри. Використання шкіряних накидок є цілком логічним, адже такі накидки захищали від стріл або дротиків, при цьому були дуже легкими, що дозволяли зберігати мобільність та швидкість коня.

Існує думка, що захисні обладунки надходили сарматським племенам нерегулярно і мали місце трофеїв, подарунків, або ж потрапляли сюди завдяки торгівлі. Археологічні знахідки підтверджують малочисельність захисних обладунків даної культури, також не було підтверджень знахідок

центрів виробництва таких предметів. Якщо порівнювати обидві культури, то можна сміливо заявити, що скіфські племена користувалися бронєю набагато частіше ніж їх наступники, це підтверджується численними знахідками. Можна припустити, що якщо порівнювати ступінь захисту військ, то скіфські племена набагато більше перевищують сарматські[49, с. 355-358].

Як вже зазначалося, що добре захищене військо підвищує шанси на здобуття перемоги, адже чим більше військо зможе зберегти життів своїх солдати, тим більших втрат вони зможуть в подальшому нанести суперникові. На даний час ні для кого не є новиною, що жінки в скіфській та сарматській культурах приймали активну участь у веденні бойових дій, та вміло користувалися зброєю як ближнього так і дальнього бою. Тому цілком логічною є думка, що вони могли і використовувати захисні обладунки на рівні з чоловіками. Підтвердженням даної думки є археологічні знахідки, які відкрилися нам завдяки дослідженні відомого Чортомлицького кургану, в якому серед звичайних погребінь, містилась група з десяти жіночих поховань зі зброєю.

Даний курган є унікальний за предметами які він містив, адже могили так званих амазонок містили різні за типами види зброї, такі як: залізні ножі, наконечники списів та стріл, а також мечі з кинджалами. Вік кожної дівчини був досить молодим, що підтверджує думку, що їх привчали до військової справи ще змалечку. Серед всіх десяти поховань, лише одне містили в собі елементи захисних обладунків, які були представлені у формі двох залізних пластин, які мали отвори по бокам, завдяки яким вони скріплялися по бокам. Тому цілком логічною є наша думка, стосовно того, що скіфські племена широко використовували обладунки, не зважаючи на стать та соціальний рівень[50, с. 166-176].

Перші письмові згадки про народів які заселяли територію нашої держави були саме про скіфів. Ці войовничі племена залишили після себе масу городищ та поховань, які містять в собі безцінні з точки зору археології предмети.

Коли кочові племена поступово почати осідати, тоді і починають з'являтися перші великі поселення, якими славляться скіфи. Так наприклад під час дослідження Трахтемирівського городища, було виявлено цілу систему укріплень, які окутували поселення і склалися з валів та ровів.

Прослідкувавши систему укріплень Скіфії, можна дійти висновку, що вони були побудовані на стратегічно вигідних висотах, з урахуванням тривалої оборони важливих укріплень та звісно, для захисту населення.

Дослідження скіфської культури, а особливо їх оборонних споруд вже довгий час привертають до себе увагу дослідників, археологів та навіть військових. Надзвичайний інтерес притягує відоме в Україні Більське городище, яке славиться своїми розмірами та оборонними спорудами.

З військової точки зору городище було закладено на пануючих висотах, які дозволяли оглядати всі підступи до нього, тим самим унеможлиблювало несподіваний напад супротивників. Під час будівництва інженери готували городище до тривалої оборони, адже протяжність укріплень перевищувало майже 35 кілометрів. На оборонних спорудах також облаштовували так звані опорні точки, які дозволяли встановлювати на них лучників, які б могли стримувати нападаючих, тим самим забезпечуючи їм перевагу з висоти.

Якщо говорити про найвразливіші точки майже всіх укріплень, то такими точками були в'їзди до поселень. В Більському городищі такі точки також існували, і захищали їх по особливому. Перед в'їздом існував майданчик, який слугував парковим майданчиком для всіх хто приїзжав, він оглядався зверху укріплення з опорної точки, таким чином роблячи дане поселення майже неприступною фортецею [51, с. 169-171].

Будівництво укріплень займало дуже багато часу та ресурсів, але їх наявність вказує на перехід від кочового до осілого способу життя, перехід до первісних державотворчих процесів. Адже захищені укріплення в першу чергу, це захист населення від нападників.

Ще одним відомим укріпленням городищем було Сіверинівське, яке розташовувалось на території Вінницької області на березі р. Ров. Під час

будівництва поселень, особливу увагу звертали на особливості місцевості. Це могли бути високі плато, або береги річки, адже такі місця вже слугували природним захистом, робили їх невідгідними для нападу, і створювали перевагу для сторони яка оборонялася .

Сіверинівське городище було укріплене лише однією лінією оборони, яка була побудована в два етапи. Тобто можливо припустити, що для другого етапу будівництва слугували деякі фактори, які і підштовхнули жителів добудувати та оновити фортифікаційні споруди. Особливим та нетиповим для скіфських укріплених городищ, була наявність кам'яної кладки, яка була присутньою в даному поселенні. Існує думка, що дана кладка використовувалась, не в якості фундаменту для валу, а як частина зруйнованої оборонної вежі[52, с. 55-58].

Наявність оборонних споруд в скіфських племенах на відміну від сарматських простежуються досить часто. Науці відомі численні укріплені поселення , які відносять до скіфської доби. Більш того, навіть вдається знайти нові, раніше невідомі науковому світу поселення.

Так наприклад під час археологічної розвідки в Харківській області було знайдено раніше невідоме укріплене городище, яке розташовується на території Знаменівської сільської ради.

Дане поселення знаходиться на краю плато, і захищене оборонними спорудами з усіх сторін в два ряди, а зі сторони плато, лише в один ряд. На даний момент захисні споруди збереглися нерівномірно, адже їх частина знаходиться на полі, і вали через постійні польові роботи вже майже знівельовані.

З військової точки зору поселення було ідеально захищене, адже воно знаходилося на рівнині та мав кругову оборону, що дозволяло максимально захищати поселення від небезпеки ззовні[53, с. 253-254].

Точно підтверджених сарматських поселень наразі не виявлено, адже після витіснення скіфів з території Північного Причорномор'я, вони займали їх поселення.

Ще одним відомим скіфським укріпленим поселенням скіфських племен на території Харківської області було Циркунівське. Територія городища була добре захищена системою валів, які проходили не тільки по краям, а й зустрічались в середині поселення. Землянистий вал був побудований за складною системою з використанням почергових насипів глини та землі, характерною рисою було те, що він мав лише один будівельний період.

Таким чином, наявність таких поселень вказує, на надзвичайно високий рівень мілітаризації поселень, які проживали на території Північного Причорномор'я. Це підтверджується тим, що потреба в будівництві поселень з розгалуженою системою оборонних споруд не виникла б, якщо жителі не відчували б небезпеку ззовні [54, с. 114-119].

Поселення пізніх скіфів представлені укріпленими городищами. Зазвичай місця будівництва обирали поблизу берегів річок, балок та на переважаючій висоті. Такі критерії відбору були недаремними, адже слугували природними оборонними загородженнями та створювали перевагу над нападаючою стороною, завчасно побачити небезпеку, та за можливості попередити сусідів. Дані поселення захищали мирних жителів від навали нових надзвичайно войовничих племен, а саме сармат.

Красномаяцьке городище побудоване на березі Дніпра, та захищене системами балок, ті сторони, які не мали природнього захисту, були загородженні системою валів з кам'яною стіною.

Ми вже раніше зазначали, що найбільш незахищеною частиною будь-якого укріпленого поселення були місця в'їзду та виїзду. Під час дослідження даного городища було знайдено квадратну башту, яка слугувала оглядовим майданчиком для охоронців поселення.

Ще одним укріпленим поселенням правого берегу Дніпра є Львівське городище, яке було збудоване в дуже вигідному з точки оборони місці: між берегом річки та системою балок, які опоясували поселення. Висота над рівнем води складала майже 30 м., що робила її невідповідною для нападаючої

сторони. Система фортифікаційних споруд складалась кам'яних валів та ровів, які з плином часу майже не проглядаються в рельєфі місцевості.

Всі поселення нижнього Дніпра були обрані таким чином, щоб максимально захистити городища від тієї небезпеки, яка існувала ззовні, як системами фортифікаційних споруд, так і природнім захистом, таким як береги річок, балки та переважаюча висота.

Наявність захисних обладунків та фортифікаційних споруд вказує на високий рівень мілітаризації культур, їх перехід на новий етап введення воєн, де особливої уваги приділяли не лише захисту воїнів, а й цивільного населення.

Разом з елементами зброї ближнього та дальнього бою, захисні обладунки та оборонні споруди створюють цілий комплекс, який вказує на надзвичайно високий рівень мілітаризації обох культур[55, с. 191-196].

РОЗДІЛ III. ЗАПРОВАДЖЕННЯ КУРСУ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ В ШКОЛІ

Шкільний предмет Історії України починають вивчати з 5 до 11 класу. Проблема історії в Українських школах полягає в тому, що вивчення курсу становить 6 років, але годин для вивчення, або ж засвоєння теми дається досить небагато.

Така важлива тема, як історія давніх племен України вивчається лише у 5-6 класах, і більше не повторюється ні в середній ні в старшій школі.

Вивчення історії України є одним з найважливіших чинників, які впливають на національну свідомість учеників, прививають їм любов до Батьківщини, допомагають дізнатися її історію.

Скіфо-сарматська доба на території України є одним з найважливіших періодів давньої історії України. Це період формування перших державних утворень на території нашої держави, тому даний курс, слід вивчати глибше, і не лише у 5-6 класах, а й згадувати в наступних класах [56, с. 55-58].

Події в світі змушують всіх без перебільшень підлаштовуватися під них, і шкільні вчителі не є винятком. Пандемія Covid-19 внесла свої корективи і змусила всі навчальні заклади перейти на дистанційну форму освіти. Широкої популярності набула платформа Zoom, яка дозволяє дистанційно проводити навчання з будь-якої точки світу, тим самими не перериваючи навчальний процес.

Початок широкомасштабного вторгнення на територію нашої держави застало початкові заклади підготовленими до проведення дистанційних занять, та змусила приділяти більшої уваги до такої важливої теми як патріотичне виховання школярів та поглиблювати їх знання про минуле власної держави. Всі ці завдання ставляться сучасним вчителям історії, перед якими стоїть немало складних завдань, зокрема на даний момент високої цінності набула цифрова компетентність.

На даний момент підготовка до уроку набагато спростилася, адже перед сучасним педагогом відкрилися сотні інтернет ресурсів, зокрема можливість

відвідати будь-який сучасний музей , який може розташовуватися в будь якій точці світу.

Це надзвичайно зручно, адже в сучасних реаліях не завжди є можливість відвідувати музеї, як це було колись. А вивчення такої важливої теми як скіфо-сарматський період неможливий без відвідування таких закладів. Адже набагато цікавіше вивчати історію не лише в шкільному класі з підручників, а бачити речі та предмети які відносяться до певного періоду та часу [57, с. 103-105].

Організація освітнього процесу в школі, дуже кропітка та складна справа. Адже перед вчителем постає проблема не лише у тому, щоб цікаво та оригінально викласти навчальну програму, а й в тому , що основним завданням педагога є привернути увагу учнів до вивчення проблем та обговоренні питань які будуть висвітлені на занятті, заохотити їх до вивчення історії, та зробити урок цікавим та сучасним.

Для заохочення школярів вивчення історії, слід поєднувати деякі типи уроків, робити їх цікавими та зрозумілими для дітей. Так для більш глибокого вивчення школярами теми, яка була-б пов'язана з вивченням військової справи скіфів та сармат, слід використовувати активні та інтерактивні методи.

Це може бути гарно оформлена презентація, або ж цікаве відео, яке буде присвячене саме цій темі. Для підсилення зацікавленості учнів можна було б організувати екскурсію до музею, приділити особливу увагу артефактам, які відносяться до потрібної епохи, розповісти про їх історію.

Вчителю просто необхідно привернути увагу учнів саме до цієї теми, звернути їх увагу на проблемні питання, створити умови для обговорення та дискусії в класі, стосовно даної теми [58 , с. 215-217].

Головною проблемою, з якою стикаються вчителі і учні під час вивченні періоду давньої історії України є те, що її вивчення проходить лише у певному класі , і більш ніде не згадується, а також те, що на засвоєння певної теми або-ж проблеми відводиться невелика кількість годин.

Тому шкільний підручник повинен бути складений таким чином, аби дитина вдома могла прочитати та засвоїти матеріал, який не був висвітлений вчителем під час уроку.

Основною вимогою до змісту підручника з історії є його зрозумілість та зацікавленість у викладі матеріалу. Інформація в ньому не повинна бути перенасичена складними термінами та словами, все має бути чітко, зрозуміло та цікаво.

Для більш зручного вивчення на нашу думку підручник має містити ілюстрації та таблиці. Під час вивчення такої необхідної теми, як військова справа скіфів та сарматів, підручник повинен мати ілюстрації археологічних знахідок: зброї, захисних обладунків, побутових речей, ілюстрації зовнішнього вигляду представників даних культур[59, с. 107-110].

Вчитель має великий вплив на формування свідомості в школярів. Розвивати в них інтерес до минулого своєї держави, інтерес до самопізнання та самоосвіти, все це можливо лише за допомоги гарно оформлених та підготовлених шкільних уроків.

Вивчення скіфо-сарматського періоду припадає на вивчення учнів 6 класу, коли тільки-тільки починає формуватися інтерес до вивчення минулого своєї держави.

Процес навчання для гарного засвоєння учнями, повинен поєднувати в собі елементи виховання, любові до своєї держави, та розвивати інтерес до її подальшого вивчення.

В процесі формування та зростання свідомого громадянина, необхідно приділяти більше уваги таким важливим темам, виділяти для них більше годин, з можливістю повторення в більш старших класах, а також використовувати більш сучасні методи проведення занять, залучати інтерактивні методи, для підвищення учнів інтересу до пізнання [60, с. 502-505].

В наш складний час, вчитель історії відіграє важливу роль в формуванні національної свідомості учнів, прививає їм повагу та любов до Батьківщини.

На нашу думку основним завданням шкільного курсу з історії України, є прививання дитині любові та цікавості для подальшого вивчення історії своєї держави, формування патріотичних думок та ідей, зростання свідомого покоління, яке знає, цікавиться та приймає участь у життя своєї країни.

Тому для формування національної ідентичності учні повинні глибше вивчати теми, пов'язані зі скіфами та сарматами. Адже як ми вже раніше зазначали, це перші племена на території України, які прийшли сюди як кочові племена, а в кінці свого існування мали вже первісні форми державності.

Зрощувати національно-свідомих громадян потрібно починати ще зі школи, а саме глибше вивчати Давню історію України, для вивчення даного предмету потрібно виділяти трохи більше годин і в подальшому повторювати вивчене вже в старших класах[61, с. 41-43].

Як вже зазначалося, що вивчення кочових племен на території нашої держави проходить у 6 класі, і на превеликий жаль більше не повторюється у більш старших класах. За новою навчальною програмою створили єдиний підручник як для всесвітньої так і для історії України. Інформація про життя та звичаї даних племен в таких підручниках подається дуже стисло, так наприклад скіфам приділяється всього на всього трохи менше однієї сторінки, де стисло розповідається про царів, відомі знахідки та пару речень про військову справу. З сарматськими племенами ситуація складається ще гірше, про них не згадується ні в одному рядку. Але як відомо, сармати наступники скіфів, які були не менш войовничими ніж їх попередники, період проживання даних племен на території нашої держави також залишив великий слід в нашій історії, також залишивши після себе масу питань, відповідь на які не дали і досі.

Сучасна шкільна освіта побудована таким чином, аби стиснути інформацію до мінімуму тим самим полегшивши школярам засвоювати матеріал. Тому часто трапляється так, що з таких підручників зникають або ж

приділяється зовсім мало уваги важливим та значущим періодам на території України[62, с. 52-53].

Досить вдалим є рішення давати можливість навчальним закладам та вчителям самим обирати підручник для проведення занять. Адже він відіграє не останню роль у засвоєнні та зацікавленості школярів до подальшого вивчення предмету, інтересу до навчання.

Так наприклад деякі підручники містять більше інформації, тому вчителю не доведеться давати на опрацювання додаткову літературу, яку так неохоче читають вдома школярі.

Заохочення до вивчення повинно починатися саме з якісно написаного посібника, в якому хоч і в стислій формі, але буде викладено весь необхідний матеріал.

Так наприклад, цікавим є підручник з історії для 6 класу І. Щупака, в якому якісно, хоч і стисло викладено матеріал як про скіфську так і про сарматську культуру. В ньому представлені цікаві карти, зображення відомих знахідок, які належать даним племенам, а також посилання на відео, за яким можна більш детально дізнатися про життя та культуру даних племен.

Готуючи шкільні програми слід залучати нові сучасні інтерактивні методи проведення занять, які спростять процес засвоєння нового матеріалу, зроблять його цікавим, та підвищать інтерес до подальшого вивчення минулого своєї держави.

Впровадження більш поглибленого вивчення історії минулого нашої держави неможливе без скіфо-сарматського періоду, адже як відомо, це перші племена на території України, які заклали фундамент державотворення. В наш час актуальною проблемою є патріотичне виховання молоді, яке неможливе без поглиблення знань про минуле своєї Батьківщини. Сучасні технології дозволяють не виходячи зі шкільного класу відвідати будь-який музей або бібліотеку, що значно спрощує процес підготовки до уроку, та значно підвищує інтерес школярів до активної участі в ньому[63, с. 190-195].

ВИСНОВКИ

Дослідженням військової справи скіфів та сарматів на території нашої держави вже не одне десятиліття займаються провідні дослідники. Але серед них досі не існує чіткої та єдиної думки стосовно класифікації зброї ближнього та дальнього бою. Найкращий спосіб вивчення даного питання є археологічні експедиції з подальшим якісним дослідженням знахідок.

Дані племена прийшли на територію нашої держави як кочові племена з надзвичайно високим для того часу рівнем войовничості, які в дуже короткий відрізок часу завойовували величезні за обсягом території та племена, які на них мешкали, з плином часу вони почали осідати на захоплених землях і поступово закладати перші ознаки державного устрою.

Письмові згадки, в яких описують та згадують скіфів та сармат зазначають їх як племена, які мали надзвичайно високий рівень мілітаризації, життя яких пов'язано з постійним веденням бойових дій, в якості союзників або ж навіть на стороні найманців, що підтверджується археологічними знахідками предметів зброї або ж елементів захисної броні, які за технологіями виробництва походили з інших територій, найчастіше з Близького Сходу, і не мали жодного підтвердження їх вироблення в місцях перебування даних племен.

Перебування скіфських та сарматських племен на території України, залишило після себе широке різноманіття археологічних пам'яток, які підтверджують їх надзвичайно високий рівень мілітаризації та технологій виготовлення озброєння.

Контакти обох археологічних спільнот зі своїми сусідами зводилися до постійних набігів, обкладаннях даниною, адже як відомо, кочовики не могли забезпечити себе тими предметами, які виготовляли представники осілого способу життя. Під час своїх нападів представники обох культур завжди використовували широкий спектр озброєння як оборонної так і наступальної зброї.

Однією з головних проблем сучасних дослідників є визначення призначення знайденого типу зброї. Адже деякі предмети могли мати різні призначення, наприклад сокири використовували не лише для військових потреб, а й в домашніх, а також під час полювання.

Особливої уваги дослідників заслуговує роль жінок у веденні бойових дій. Завдяки археологічним знахідкам вдалося віднайти численні жіночі поховання з елементами зброї та захисними обладунками, та слідами бойових травм, внаслідок яких вони ймовірно і загинули.

Найбільш поширеним типом зброї обох культур за даними археологічних знахідок були мечі та кинджали, які використовувались не лише як елементи зброї, а й у вигляді предметів які демонстрували соціальний статус свого власника.

Для ведення бойових дій скіфські та сарматські племена використовували широкий спектр як наступальної так і оборонної зброї. Особливої та принципової відмінності між ними не існує, адже як відомо сармати, витіснивши скіфів перебрали собі технології виготовлення зброї, нечасто траплялися випадки, коли дані предмети потрапляли до племен в якості військових трофеїв, або ж як предмети торгівлі.

Дослідження зброї кропітка та нелегка справа, адже не кожне поховання може їх містити. Негативним також є явища пограбування та руйнування пам'яток, наприклад під час ведення будівництва, або аграрних робіт. Адже достеменно невідомо скільки безцінних предметів вже ніколи не вдасться дослідити та вивчити їх історію.

Скіфи та сармати відомі не лише своєю зброєю, великий інтерес представляють захисні обладунки, а також фортифікаційні споруди які вони будували. Використання броні значно підвищувало шанси на збереження життя воїну, а значить і шанси на перемогу над супротивником.

Будівництво захисних укріплень навколо городищ свідчить про підвищенні рівня небезпеки ззовні, а отже потребувалися кваліфіковані майстри, які могли б їх збудувати. Місце будівництва обиралося не аби-де, це могли бути

ділянки з так званим природним захистом: береги річок, високі плато або балки, адже такі місця вже слугували природною перепорою для майбутніх набігів супротивників.

Скіфські племена в пізній період масово укріплювали свої поселення від зростаючої загрози з боку нових кочових племен- сармат. Поселення зводилися на високих ділянках задля того, щоб завчасно побачити небезпеку, та за необхідності попередити про неї сусідів.

Вивчати скіфо-сарматський період необхідно в першу чергу для поглиблення знань про минуле нашої держави, адже в наш непростий час, просто необхідно приділяти значно більшої уваги патріотичного виховання школярів.

Дана тема потребує більш детального вивчення в шкільній освіті. Від сучасного вчителя історії вимагається залучення нових сучасних технологій та методів проведення шкільних уроків. Для більш глибокого вивчення та залучення максимальної кількості школярів до вивчення навчального матеріалу, його слід подавати в новій цікавій формі. Коли заняття проводяться не лише у навчальному класі з підручника, а наприклад під час відвідування музеїв, коли можливо вивчити тему з предметів, які приймали безпосередньо відносяться до даної теми та епохи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Шелехань О. В. Комплекс озброєнь «скіфського типу» в працях дослідників другої половини ХХ сторіччя. Древности. 2011. Т. 10. С.294-301
2. Мурзін Ю. В. Проблема походження скіфів в сучасній історіографії. Археологія. 1984. Вип. 46. С.22-31
3. Фрунт О. С. До історії наверх скіфського часу. Археологія і давня історія України. 2021. Вип. 4(41). С. 199-214
4. Ласінська М. Ю. Історіографія досліджень сарматських археологічних пам'яток регіону Нижнього Побужжя. Чорноморський літопис. 2011. Вип. 4. С. 118-122
5. Мозолевський Б. М. Етнічна географія Скіфії. Київ: «КОРВІН ПРЕС»,. 2005. 102с.
6. Серета М. В. Кімерійсько-скіфський конфлікт у Північному Причорномор'ї. Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2019. №3. Т. 30.С. 29-33
7. Тараненко М. Г. Перші державні утворення на території України. Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право. 2016. Вип. 1/2. С. 178-186
8. Пефтіць О. С. Проблема скіфського протекторату над Ольвією в сучасній історіографії. Наукові записки Державного природознавчого музею НАНУ .2004. Т. 20. С. 176-179
9. Виноградов Ю. А. Миграции кочевников Евразии и некоторые особенности исторического развития Боспока Кимерийского. Боспорские исследования. 2006. Вып. XXII. С. 5-90
10. Симоменко О. В. Нарис Українського Сарматознавства. Археологія і Давня історія України. 2019. Вип2(31). С. 171-182
11. Дзиговський О. М. Сарматські поховання поблизу гирла Дунаю. Археологія. 1980. Вип. 34. С. 85-92

12. Войтович Л. В. Сармати на землях нинішньої України: проблеми локалізації племен. Записки НТШ. 2010. Т. 260. К. 2. С. 7-23
13. Козир І. До проблеми міжетнічних контактів сарматських племен Північного Причорномор'я перших століть нашої ери(за матеріалами ліпної кераміки). Наукові записки. Серія: Історичні науки. 2009. Вип.12. С.45-52
14. Вознесенська Г .О. Козловська Н.Ф. Корецька С.А. Про техніку виготовлення сарматських мечів та кинджалів із Середнього Подніпров'я. Археологія. 2002. №3. С. 115-120
15. Любичев М .В. Контакти осілого населення Дніпро-Донецького лісостепу з сарматами в середині I- середині III ст. Археологія. 2008. №2. С. 22-29
16. Зубар В. М. Сармати, населення Таврики і Херсонесу у I ст. н.е. Археологія. 2003. №2. С. 25-41
17. Шелехань О. В. До питання про форму перехрестя клинкової зброї скіфського часу. Археологія. 2013. №4. С. 41-54
18. Грицюк В. М. До питання про озброєння скіфського типу: позиція воєнного історика. Епоха раннього заліза. 2009. С. 111-115
19. Діденко С .В. Шелехань О. В. Мечі та кинджали періоду скіфської класики у зібранні Національного музею історії України. Археологія і давня історія України. 2017. Вип2(23). С. 271-279
20. Фіалко О. Є. Чи воювали скіфські амазонки?. Магістеріум. 2015. Вип. 60. С. 51-55
21. Симоненко О. В. Вироби з Близького Сходу у сарматів північного Причорномор'я. Археологія і давня історія України. 2026. Вип. 2(19). С. 165-173
22. Гребенніков В. Пізньоскіфське царство. Емінак. 2010. №1-4. С. 20-33
23. Крапивина В. В. Ольвия и Сарматы. Археологія і давня історія України. 2015. Вип 1(14). С. 32-36

24. Шелехань О. В. Киркач В. А. Скіфський меч зі Слов'янська. Археологія і давня історія України. 2019. Вип. 2(31). С. 375-384
25. Симоненко О. військова справа сарматів північного Надчорномор'я. Військово історичний альманах. 2007. №2(15). С. 4-29
26. Медведєв Г. В. мечі та кинджали у поховальному обряді Усть-Альмінського некрополя. Археологія і давня історія України. 2020. Вип3(36). С. 266-280
27. Шелехань О. В. Бойові сокири скіфського типу з Північного Причорномор'я. Археологія. 2012. №2. С. 3-13
28. Шелехань О. В. історія дослідження виробництва бойових сокир скіфського типу. Археологія і давня історія України. 2012. Вип. 8. С. 58-60
29. Фіалко О. Є. скіфський курганний могильник біля с. Зелене на Херсонщині. Археологія і давня історія України. 2010. Вип. 4. С. 201-221
30. Корнілко Л. М. Симоненко О. В. Сарматське поховання на Полтавщині. Археологія. 1982. Вип.37. С. 86-95
31. Кубишев А. І. Покляцький О. В. Симоненко О. В. Про взаємодію сарматів з населенням зарубенецької культури. Археологія. 1987. Вип. 87. С. 56-64
32. Пуздровский А .Е. Сарматы в Неаполе Скифском. Археологія. 1989. №3. С. 30-40
33. Фиалко Е. Е. Погребение амазонок из могильника Мамай-Гора. *Stratum plus*. 2010. №3. С. 187-196
34. Курчатов С. І. Симоненко О. В Чирков А. Ю. Сарматський воїнський могильник на середньому Пруті. Археологія. 1995. №1. С. 112-123
35. Фіалко О. Є. Поховання дівчат зі зброєю в скіфському кургані на Херсонщині. Археологія. 2021. №1 .С. 82-93
36. Симоненко О. В. Сарматське поховання з тамгами на території Ольвійської держави. Археологія. 1991. №1. С. 106-119

37. Ольговський С. Я. виготовлення скіфських наконечників стріл. Сіверщина в історії України. 2013. Вип. 6. С. 72-75
38. Могилів А. Д. Вооружение из Свердловского могильника. Археологія і давня історія України. 2019. Вип. 2(31). С. 102-125
39. Савельєв О. К. Оружие дальнего боя из «странных комплексов». Stratum plus. 2010. №3. С. 175-184
40. Фіалко О. Є. Поховання амазонок лісостепового Придніпров'я. Археологія і давня історія України. 2019. Вип. 4(33). С. 80-96
41. Симоненко О. В. Раньосарматський період у Північному Причорномор'ї. Археологія. 1994. №1. С. 32-48
42. Мурзін В. Ю. Фіалко О. Є. Зброя з Бердянського кургану. Археологія. 1998. №3. С. 103-113
43. Скорий С. А. Раньоскіфські наконечники списів із гофрованою втулкою. Археологія. 2023. №1. С. 6-20
44. Редина Е. Ф. Скифский могильник у с. Неделкове на севере Одесской области. Stratum plus. 2014. №6. С. 75-80
45. Мурзін В. Ю. Бокій Н. М. Спорядження коня скіфської доби у лісостепі Східної Європи. Археологія. 2010. №2. С. 118-120
46. Могилів О. Д. Бокій Н. М. Поховання скіфського вершника на р. Синюха. Археологія. 2016. №3. С. 76-89
47. Симоненко А. В. Сарматские всадники Северного Причерноморья. Санкт-Петербург. СПб. 2010. С. 328
48. Симоненко А. В. Позднескифский комплекс из с. Марьевка Николаевской обл. Археологія. 1986. Вип. 55. С. 63-68
49. Симоненко О. В. До легенди про сарматських катафрактаріїв. Археологія і давня історія України. 2009. Вип. 40. С. 366-366
50. Фіалко Е. Е. Погребение амазонок Чертомлыкского курганного поля. Боспорские исследования. 2010. Вып. XXIII. С. 166-190

51. Грицюк М. В. До питання фортифікацій племен скіфського часу. Український історичний журнал. 2007. №1(427). С. 169-174
52. Шелехань О. В. Оборонні споруди Северинівського городища скіфського часу в басейні р. Південний Буг. Магістеріум Археологічні студії. 2011. Вип. 45. С. 55-59
53. Свистун Г. Е. Квитковский В.И. Юшков Д.Ю. Знаменское городище скифского времени на Харьковщине. Археология і давня історія України. 2016. Вип. 2(19). С. 253-256
54. Крютченко О. О. Захисні споруди Циркунівського городища. Археологія і давня історія України. 2016. Вип. 2(19). С. 114-123
55. Дзনেладзе Е. С. Сикоза Д. Н. Оборонительные сооружения поздних скифов нижнего Днепра. Археология і давня історія України. 2020. Вип. 3(36). С. 191-213
56. Біденко Н. Використання лінійних методів навчання під час вивчення курсу історії України. Наукові записки. Серія: Історичні науки. 2011. Вип. 14. С. 55-63
57. Кінд-Войтюк Н. Сучасний вчитель історії та інформаційно-комунікаційна компетентність на уроках у новій українській школі. Літопис Волині. 2021. №24. С. 103-107
58. Пометун І. О. Фрейман Г. Методика навчання історії в школі. Київ. Генеза. 2006. С. 328
59. Яковенко Г. Г. Методика навчання історії: навч. посібн. Харків. ХНАДУ. 2017. С. 324
60. Супруненко А. Г. Громадянське виховання школярів на уроках історії в загальноосвітній школі. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2023. Вип. 30(83). С. 502-508
61. Пантюк М. Тичинська Н. Роль вчителя у процесі становлення особистості учня крізь призму педагогічної спадщини М.Пирогова. Молодь і ринок. 2012. №2(85). С. 40-45

62. Гісем О. В. Гісем О.О. Всесвітня історія. Історія України (інтегрований курс) : підр. Для 6 кл. закл. заг. сер. освіти. Харків: Ранок. 2019. С. 192
63. Щупак І. Бурлака О. Власова Н. Піскарьова І. Історія України. Всесвітня історія. Підр. для 6 кл. закл. заг. сер. освіти. Київ. Оріон. 2023. С.256

ДОДАТОК А

**КОДЕКС АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ
ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ ХЕРСОНЬСЬКОГО
ДЕРЖАВНОГО УНІВЕРСИТЕТУ**

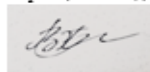
Я, Бардадіна Вікторія Олександрівна,
учасник(ця) освітнього процесу Херсонського державного університету, УСВІДОМЛЮЮ, що академічна
добročесність – це фундаментальна етична цінність усієї академічної спільноти світу.

ЗАЯВЛЯЮ, що у своїй освітній і науковій діяльності ЗОБОВ'ЯЗУЮСЯ:

- дотримуватися:
 - вимог законодавства України та внутрішніх нормативних документів університету, зокрема Статуту Університету;
 - принципів та правил академічної доброчесності;
 - нульової толерантності до академічного плагіату;
 - моральних норм та правил етичної поведінки;
 - толерантного ставлення до інших;
 - дотримуватися високого рівня культури спілкування;
- надавати згоду на:
 - безпосередню перевірку курсових, кваліфікаційних робіт тощо на ознаки наявності академічного плагіату за допомогою спеціалізованих програмних продуктів;
 - оброблення, збереження й розміщення кваліфікаційних робіт у відкритому доступі в інституційному **репозитарії**;
 - використання робіт для перевірки на ознаки наявності академічного плагіату в інших роботах виключно з метою виявлення можливих ознак академічного плагіату;
- самостійно виконувати навчальні завдання, завдання поточного й підсумкового контролю результатів навчання;
 - надавати достовірну інформацію щодо результатів власної навчальної (наукової, творчої) діяльності, використаних **методик**, досліджень та джерел інформації;
 - не використовувати результати досліджень інших авторів без використання покликань на їхню роботу;
 - своєю діяльністю сприяти збереженню та примноженню традицій університету, формуванню його позитивного іміджу;
 - не чинити правопорушень і не сприяти їхньому скоєнню іншими особами;
 - підтримувати атмосферу довіри, взаємної відповідальності та співпраці в освітньому середовищі;
 - поважати честь, гідність та особисту недоторканність особи, незважаючи на її стать, вік, матеріальний стан, соціальне становище, расову належність, релігійні й політичні переконання;
 - не дискримінувати людей на підставі академічного статусу, а також за національною, расовою, статевою чи іншою належністю;
 - **відповідально** ставитися до своїх обов'язків, вчасно та сумлінно виконувати необхідні навчальні та науково-дослідницькі завдання;
 - запобігати виникненню у своїй діяльності конфлікту інтересів, зокрема не використовувати службових і родинних зв'язків з метою отримання нечесної переваги в навчальній, науковій і трудовій діяльності;
 - не брати участі в будь-якій діяльності, пов'язаній із обманом, нечесністю, списуванням, фабрикацією;
 - не підроблювати документи;
 - не поширювати неправдиву та компрометуючу інформацію про інших здобувачів вищої освіти, викладачів і співробітників;
 - не отримувати і не пропонувати винагород за несправедливе отримання будь-яких переваг або здійснення впливу на зміну отриманої академічної оцінки;
 - не залюкувати й не проявляти агресії та насильства проти інших, сексуальні домагання;
 - не завдавати шкоди матеріальним цінностям, матеріально-технічній базі університету та особистій власності інших студентів та/або працівників;
 - не використовувати без дозволу ректорату (деканату) символики університету в заходах, не пов'язаних з діяльністю університету;
 - не здійснювати і не заохочувати будь-яких спроб, спрямованих на те, щоб за допомогою нечесних і негідних методів досягти власних корисних цілей;
 - не завдавати загрози власному здоров'ю або безпеці іншим студентам та/або працівникам.

УСВІДОМЛЮЮ, що відповідно до чинного законодавства у разі недотримання Кодексу академічної доброчесності буду нести академічну та/або інші види відповідальності й до мене можуть бути застосовані заходи дисциплінарного характеру за порушення принципів академічної доброчесності.

16.10.2022
(дата)

(підпис)

Бардадіна Вікторія
(ім'я, прізвище)